Nagy Péter Tibor

A polgári iskolai tanítóképzés 19. századi történetéhez

A középkor óta kiépülő s a 18. századtól fokozatosan állami szabályozást kapó magyar oktatásügyben lényegileg két érdekkör létezett: a gyermekkori hitoktatásból és az olvasástanításból kinövő elemi iskolai érdekkör, illetve a virtuális „ars fakultásokból" kinövő gimnáziumi érdekkör.

A két érdekkör „pedagógusprofessziója" igencsak különbözött egymástól: a népiskolai tanítók és a középiskolai tanárok professzionalizációja – mint ez a szakirodalomból ismert – külön-külön meglehetősen előrehaladt, bár ahogy külföldön sem, nálunk sem érte el az igazi professziók – például az orvosi – standardizációs szintjét. (*Nagy*, 2001; *Németh*, 2001)

Írásunkban a polgári iskolai tanítóság professzionalizációjának egyik elemét, történetesen a saját képzés létrejöttét és 19. századi sorsát fogjuk elemezni. A pedagógusképzés története a magyar neveléstörténet-írásban hagyományosan elég jól dokumentált és elemzett. Nem lévén pedagógusképzés-történeti szakértő, hangsúlyozni szeretném, hogy az alábbi eszmefuttatás nem pótolja a képzés történetére vonatkozó szakirodalom tanulmányozását (*Ladányi*, 1992; *Kiss*, 1992; *Kelemen*, 2001; *Kelemen*, 1999; *Kelemen*, 1996; *Tóth*, 1994; *Tóth*, 1996; *Bollókné*, 1994), ugyanis gyakorlatilag nem elemzem a képzés belső történetét, a katedrapedagógiai nézetek fejlődését (*Németh*, 2001; *Szabolcs*, 2002), sem azt a nemcsak katedrákon, de sok helyszínen megfogalmazódó neveléstudományi valóságot (*Pukánszky*, 1999), mely a képzésre kihatott, csak azt az oktatáspolitikai erőteret, amelyben a képzőintézet létrejött és működött; illetve megkísérli érzékeltetni a szakmai erőtér természetét: azaz milyen hátterű, mivel foglalkozó, milyen kapcsolati hálóval rendelkező szakemberek képviselték az egyes álláspontokat.

Irásunk legfontosabb módszertani „fogása", hogy a történet során „felbukkanó" figurák funkcióit, hálóit kommentálva próbáljuk megérteni, mikor mi történt valójában.

*

Eötvös 1868-ban eredetileg nem egy jól elkülönülő középfokú iskolatípusban, hanem felsőnépiskolában – azaz a népiskolához természetes módon s széles tömegek számára hozzáférhetően létesülő iskolatípusban – gondolkodott. (*Kelemen*, 1994) Az elképzeléshez logikusan hozzátartozó személyi feltétel a megfelelő módon továbbképzett népiskolai tanító volt. A továbbképzés egyfelől a felsőnépiskola tárgyainak tananyagát, másfelől pedig a VKM által meghatározandó tárgyakat jelentett volna. A felsőnépiskola elképzelése – egyéb társadalmi hatásait most nem tekintve – elsősorban a képzettségükkel, státuszukkal elégedetlen tanítók számára kínált karrierpályát.

Csengery Antal országgyűlési képviselő (egyébként Eötvös régi, még negyvenes évekbeli centralista elvbarátja) a szó szoros értelmében Pest város képviselőjeként, azaz a politikába bekapcsolódó és nagy jövő előtt álló kistulajdonosi réteg képviselőjeként lép fel, amikor egy gyakorlatias, irányában, latinmentességében és hosszában a középiskolától különböző, de alapvetően szaktanítói rendszerű iskolaként a népiskolától is eltérő iskola létesítését Eötvössel némiképpen szembenállva kezdeményezi. (*Wlassics*, 1918)

A népoktatási törvény bonyolult erőtere miatt nem a plénum, hanem egy külön a népoktatási törvényjavaslat megvitatására létrehozott többpárti „25-ös bizottság" kezdte a javaslat vitatását. Itt a pestalozziánus református tanítóból a Batthyány-kormány VKM-tanácsosává előlépő, majd a pesti értelmiségi elitnek (*Gyulai Pál*nak, Csengery Antalnak, *Frim Jakab*nak, *Gönczy Pál*nak stb.) az abszolutizmus éveiben iskolatulajdonosként munkahelyet nyújtó *Szőnyi Pál* terjesztette elő javaslatait.

Elképzelésének három eleme érdemel figyelmet:

– a képzőre épített – tehát gimnáziumi érettségit nem követelő, a hagyományos tanítói szakmától teljességgel el nem szakadó – képzésben gondolkozott;

– politechnikumban kívánta őket képezni, tehát nem valamely meglévő tanítóképzőben, de nem is az egyetemen;

– főleg természettudományok (ő maga egyébként a Természettudományi Társulat titkára volt) jelentették volna ennek a politechnikumnak a tananyagát, ami jelzi, hogy a polgári iskolai tanítók számára a klasszikus műveltségben a tanítóképzőben megszerzett ismeretanyagot elegendőnek gondolta, a modern – a 19. század természettudományos világképét erősebben kifejező – műveltséget viszont kevesellte.

A szigorlati kötelezettséget a kormány által arra rendelt hatóság előtt kívánta letétetni. Azaz a képesítő vizsgát az intézményen kívülre kívánta vinni. Látható, hogy a javaslat az intézményi autonómia/állami felügyelet kettősségéből indul ki. Az intézményi autonómia elképzelése mögött a többi képző egyházi tulajdonosainak érinthetetlensége éppúgy ott állott, mint az egyetemi mintára megfogalmazott szakmai autonómia követelménye az alacsonyabb rangú intézményekben is, melyet nagypolitikai értelemben a tanszabadság liberális fogalma támasztott alá. (*Kelemen*, 1994) Szőnyi életpályájának és környezetének ismeretében a tanszabadság hagyományos értelmei – a tanítás és a tanulás szabadsága – nyilvánvalóan kiegészülnek a szabad iskolavállalkozás szabadságával is. Ha azonban az iskolák szabadon létesíthetőek, a fenntartók jogai, a tanítók jogai, a diákok jogai nem korlátozhatóak – legalábbis nem írható elő számukra, pontosan mit és hogyan szervezzenek, tanítsanak és tanuljanak –, akkor ezekkel a jogokkal az állami intézményeknek is rendelkeznie kell, különben munkavállalói, munkáltatói és fogyasztói szempontból egyaránt hátrányos helyzetbe kerül a magánintézménnyel, egyházi intézménnyel szemben.

A költségvetésbe viszonylag magas fizetéseket terveztek a polgári iskolai tanítók számára, hogy ezzel középiskolai tanárokat is vonzzanak a középiskolainál alacsonyabb presztízsű pályára.

Ha viszont ez az autonómia adott, akkor a kormányzat csak általa felállított – tehát nem az intézmény részét képező – vizsgabizottsággal győződhet meg arról, hogy államérvényes bizonyítványt ad-e az intézmény.

Szakmatörténeti értelemben ez az elképzelés egyértelműen professzionalizációs. Ezzel szemben Csengery azoknak is biztosítani kívánja a polgári iskolai tanítói állásba kerülés lehetőségét, akik egy-egy tudományból tudományos munkálkodásukkal kiérdemlik ezt – ezzel kívánván megnyitni a polgári iskolai pályát a vidéki elit tanárképzőt nem végzett, de a 19. század szokásai szerint egy vagy akár több tudományban igencsak elmélyült tagjai előtt. (Csengery, MTA-tisztviselőként, minthogy nemcsak a Budapesti Szemle, de a II. osztály közleményeinek szerkesztője is volt, jól ismerte ezt a szélesebb értelemben vett elitet.)

Magában a törvényben végül is annyi marad, hogy a tanítókat nem képzik tovább, de még egy szigorlatot kell tenniök ahhoz, hogy felső-népiskolai vagy polgári iskolai tanítók legyenek. Így a képzés belül maradhatott a tanítóképzés érdekkörén.

A szigoroltatásra monopóliumot kapott a budai állami tanítóképző, jelentkezhettek az okleveles elemi iskolai tanítók – tulajdonképpen annak vizsgálata nélkül, hogy történeti-

leg hogy jutottak hozzá oklevelükhöz – valamint azok, akik a középiskola, illetve a polgári hatodik osztályát elvégezték.

A fő szakokból (szaktudományokból) és általános nevelés és oktatástanból kellett vizsgázniok.

Úgy tűnik, hogy e megoldással Eötvös és a VKM nem volt maradéktalanul elégedett, ezért a költségvetésbe viszonylag magas fizetéseket terveztek a polgári iskolai tanítók számára, hogy ezzel középiskolai tanárokat is vonzzanak a középiskolainál alacsonyabb presztízsű pályára.

A gyakorlatban ugyanakkor sokféle tanítót kineveztek a polgáriba, külföldön továbbképzetteket, de gyakran egyszerű néptanítókat is.

Pauler Tivadar miniszterségе alatt született meg az elképzelés igazi, új, „polgári iskolai szakmára" képző intézet felállítására, mely 1873-ban meg is nyílt. (*Mann*, 1992) Az ekkor miniszterkedő *Trefort Ágoston* teljes egészében magáévá tette a népiskolai ügyekért felelős tisztviselő, a hamarosan államtitkárrá kinevezett Gönczy Pál (*Kelemen*, 1993) elképzelését arról, hogy ahogy a népiskolai tanítóknak, úgy a polgárisoknak sincs szükségük tudományos jellegű képzésre.

A budai képző, a Pedagogium élére *Gyertyánffy István* került, az ekkor 39 éves vidéki tanítóképző igazgató, aki elsősorban svájci és németországi gyakorlati tanítóképzős tapasztalatai alapján vágott neki a két intézmény – tehát az elemi iskolai és a polgári iskolai képző – integrált szervezéséhez. (*Tóth*, 2000) Kinevezése érdekében a radikálisan politizálókat – például a markáns antiklerikális tradíciót felvállaló *Rill Józsefet* s néhány társát – eltávolították.

Az integráció eredményeképpen nem tudományos értelemben vett szaktanárok tanították a tárgyakat. 1875-től háziipar-tanítás is kezdődött – egyértelműen reflektálva arra a Trefort Ágoston-féle elképzelésre, mely a polgári iskolát is egy átfogó szakoktatás-iparfejlesztési koncepció részének tekintette.

1875-ben megnyílt a polgári tanítónők képző intézménye is. Ez az intézet az akkor 6 éve fennálló állami tanítónőképző intézetből nőtt ki, élén az 50 éves volt nevelővel, *Zirzen Jankával*. (*Sáfrán*, 1942) A politikailag meglehetősen komplikált – polgáriházasság-ellenes, de zsidó emancipáció mellett szavazó, a függetlenségi nyilatkozattal, de a későbbi abszolutizmussal is szembeszálló, erős tudományos érdeklődésű – *Haynald Lajos* kalocsai érsek állította fel az első felekezeti polgári tanítónőképzőt. Részben teológiai tanítókkal, részben szerzetesnőkkel állították fel azt.

Úgy tűnik tehát, hogy a hetvenes években mind állami, mind egyházi vonalon, mind a férfi, mind a női tanítók képzésénél a polgári iskolai képzés népiskolai képző jellegének hívei rendelkeztek erősebb pozíciókkal.

Azok az erők – főleg tehát a fővárosiak –, akik a polgári iskola középfokú jellegének elismertetéséért küzdöttek, úgy látták, hogy éppen a tanítóképzés nem főiskolai mivolta a legfőbb akadálya az iskola elismertetésének.

Ennek következtében azután a polgári iskolai tanítóegyesület és a budai képző érdekköre (tanári kara, az ottani tankönyvek szerzői, illetve az intézményt frissen végzett fiatal polgári iskolai tanítók) között alapvető és feloldhatatlannak látszó ellenségeskedés kezdődött el.

Az 1879-es ankéton, melyet Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter hívott össze, több előadó is foglalkozott a tanítóképzéssel. *Tanárky Gedeon* VKM államtitkár – aki maga bölcsész és jogász hátterű tudósember volt – úgy vélte, hogy a „tanítóképzés már nem is lehet silányabb a meglévőnél". (*Tóth*, 1888) Tanárky kijelentésének súlyát nemcsak politikai és akadémiai pozíciója adta, hanem az is, hogy *Arany* baráti köréhez tartozott, s hogy Eötvössel-Csengeryvel ellentétben nemcsak 48-as, hanem 49-es múlttal is rendelkezett, valamint nem a liberális katolicizmus, hanem a protestáns értelmiség képviselőjének számított.

Csengery itt is a fővárosi megoldás (azaz a magasabb képesítésűek előnyben részesítése) mellett tört lándzsát, melynek eredményeképpen a fővárosi polgári iskolai tanítók 50 százaléka középiskolai képesítéssel rendelkezve, tehát egyetemi végzettséggel ment polgári iskolai tanítónak.

Az ankéton elhangzott – és színvonalhiány tekintetében az államtitkár által is megerősített – kritikákra válaszul a budai képző emelte a szükséges előképzettséget, megszigorította a felvételi feltételeket, a vizsgálóbizottságba egyetemi tanárokat hívtak meg.

A miniszteriális elképzelések azonban a polgári iskolát az ipari szakoktatással összekötő koncepcióknak kedveztek. A budai képzőt – ennek alapján – Gyertyánffy is teljes gőzzel kezdte kiegészíteni gyakorló tanműhellyel, másrészt asztalos műhelytanítók képzésére is elkezdett berendezkedni. Az ipartanítói szakcsoportnál már 6 gimnáziumi végzettséggel is felvettek hallgatókat. Az iparitanítói vizsgálat – 1883-tól 1889-ig a Pedagógiumban – három elemből állt: hat hét alatt elkészítendő házi dolgozatból, zárthelyiből és szóbeliből. A vizsgálóbizottságba egy műegyetemi tanárt és egy asztalosmestert (!) is meghívtak. Az ipari-tanítói szakcsoport négyéves, főképp gyakorlati képzésből állt – akik tanítói diploma nélkül érkeztek, tanultak pedagógiát. Az ipari irány tehát nagyjából semlegesítette a tudományos irány követelésére elért kompromisszumokat, így a konfliktus nem csitult.

Az egyesület és a képző közötti konfliktus – miután a budai képző már kellő számú diplomást bocsátott ki – egy, az eredeti egyesülettel szemben álló egyesület létrejöttéhez vezetett. A két egyesület a képzés kérdésében állt egymással szemben elsősorban.

Álláspontjának erősítésére Gyertyánffy lapot is indított, a pedagógusszakmák együtttartásának képzési koncepcióját ezzel kiterjesztve (legalábbis egy perszonálunió erejéig) a szaksajtó terére is, ugyanis a Néptanítók Lapjának is ő volt a szerkesztője. A budai képző köré tömörülő, elsősorban vidéki tanítók Gyertyánffyt választották egyesületi elnökké és a gyakorlatilag kizárólagosan népiskolai beágyazottságú (megyei tanítóegyesületi vezető, bár kétségtelenül eredetileg azért gimnáziumot végzett, s a tanítóképzést külföldi tanulmányutakkal feltérképező) *Göbel Jánost* alelnökké. (*Paed. Szemle*, 1880. 103.) A budai egyesület és lapja, ‚A Felső Nép és Polgári Iskolai Közlöny' elsősorban nem az iskolai reformra, s nem is tanítóképzési reformra, hanem a meglévő keretek tantervi fejlesztésére törekedtek. A folyóiratnál szerkesztői munkálatokat eleve a tanítóképző tanári kara látta el. A budai egyesületben aktív *Kiss Áron*, aki a református tanítóképző igazgatóságát váltotta fel a Pedagogium pedagógia-tanári állásával (hogy 1899-ben Gyertyánffy után majd igazgató legyen. *Kelemen*, 1995), továbbá *Kerékgyártó Elek*, aki eredetileg tanítónak indult, majd gyakorló tanítóként szerezte meg a gimnáziumi, egyetemi stb. végzettséget s végül *Kovács János*, aki ifjúkorától (1881-től) a Pedagógium természettudományi tanáraként működött. Látható, hogy ezen érdekkör vezetését teljes egészében a Pedagógium tanárai látják el, akikről széles tudományos vagy közéleti beágyazottság sem mondható el.

A velük szemben álló pesti egyesület szócsöve az 1875-ben indult ‚Polgári iskola' volt. Az egyesület és folyóirata a képzést az egyetemre kívánta volna tenni – ugyanakkor az egyetemek megnyitását követelte a „jelesebb népiskolai tanító"-k előtt. Olyan figurák jellemezték ezt a törekvést, mint *Gyulay Béla*, aki Árpád-kori népoktatás-történetből doktorált is, valamint a felnőttoktatás szakértője is volt, de alapvetően a polgári iskola és a kereskedelmi iskola együttműködésének híveként került be az ismertebb oktatáspolitikusok, tankönyvszerzők közé. (Gyulay a Magyar Peadagogiai Társaságban is tisztségviselő lett.) Itt volt aktív az a *Prámer Ágoston*, aki esztergomi káplánként indult s az érseki tanítóképző intézet igazgatója is lett – mégis felcserélte azt a belvárosi lányiskola tanítói állásával. Itt működött *Kozma Gyula*, aki a polgári és kereskedelmi iskola együttműködésének egyik vezérfigurája és a nők iskolai szerepvállalásának előharcosa volt – olyan erős társadalmi beágyazottsággal, mely egy unitárius egyházi vezetőtől, budapesti

várospolitikustól, Országos Közoktatási Tanács-tagtól várható. Itt aktív *Kont Gyula*, aki izraelita háttérrel rendelkező felső kereskedelmi iskolai tanár, egyébként természettudósként a Műegyetemen magántanító volt. *Szécskay István*, egykori műegyetemi tanársegéd előbb kereskedelmivel való együttműködésben jeleskedik, majd a leányiskolák háztartástannal való bővítésének szorgalmazója. Az egyesület vezetésének 1886–1896 közötti időszakát *Gőőz* József dominálja, aki számos polgári iskolai funkciója mellett nő-ipariiskolai igazgató, nemzetközi tájékozottságú bölcsészdoktor.

A pesti egyesületet tehát sokféle tudományos beágyazottság mellett a kereskedelmi iskola és a polgári iskola szoros együttműködésének hívei dominálták. Csak utóbb visszanézve tűnik úgy, mintha a budai képző és a VKM elképzelése a polgári iskola és az iparoktatás, illetve a pesti egyesület elképzelése a polgári iskola és a kereskedelmi iskola összekapcsolásáról párhuzamos törekvés lenne. Az iparitanító-képzés ugyanis a tanoncoktatással a mesterek alacsony presztízsű világával való összekapcsoltságot jelenti. Viszont a kereskedelmi iskola érettségit adó intézmény, tulajdonképpen a legmodernebb magyar középiskolatípus. A budai egyesület az iparitanító-képzés idekapcsolásával az iskolatípus népiskolai keretbe való integrációjához talált újabb lehetőséget, a pesti egyesület viszont a polgári iskola alsóközépiskolává változtatásának rögös útját járta.

A két egyesület és a két érdekkör vitájának intellektuális feloldása természetesen nem volt lehetséges, hiszen a budaiak erős egzisztenciális érdekekkel kötődtek a képzőintézményhez. Ugyanakkor mindkét érdekkör mögött széles szövetségesi hálózat jelent meg. E kontextustól függetlenül is voltak a Pedagogiumnak ellenségei, például számos tanítóképzőintézeti tanár, akit zavart, hogy a föléjük tornyosuló mamutintézmény tanári kara által írott tankönyvek váltak hivatalossá a tanítóképzés rendszerében. (*MP*, 1913. 58.)

A kiegyezést azonban több tényező sürgette:

Az első körülmény volt a polgári iskolai jövedelmek fokozatos romlása, melyet – közalkalmazotti logika szerint – csak a képesítési követelmények formális emelésével remélhettek ellensúlyozni. Számos kisebb előjel után az igazi csapást az 1893. IV. törvény jelentette, mely a polgári iskolai tanítók fizetését az érettségizetlen, azaz négy középiskolát végzett tisztviselők fizetésével hozta egy szintre. *Verédy* tanfelügyelő maga is hangsúlyozta: jövedelemjavítás csak a két képzés elválasztásával lehetséges. (MP, 1913. 583.)

A másik alapvető körülmény az egységes középiskolai elképzelések előtérbe kerülése lett. Mint ez közismert, az 1890-es törvénymódosítás – a görög nélküli gimnázium megteremtése – után az egységes, vagy legalábbis alsó tagozatában egységes középiskola hívei mind nagyobb jelentőségre tettek szert az oktatáspolitikában. Az alsó tagozatában egységes középiskola wlassicsi elképzelése a polgári iskolát egy csapásra alsóközépiskola helyzetébe kormányozta volna – ez pedig még súlyosabbá tette a népiskolai tanítókkal történő együttképzés disszonáns voltát. A budai egyesület és a Pedagógium tanári kara mindinkább arra törekedett, hogy a pedagógiumon belül tartva próbálják a polgári iskolai képzés tanítóképzéstől való különbözőségét megjeleníteni.

Az 1890-es évektől a Pedagógium tanítói kara így maga kezdeményezte a matematikai és a természettudományi szakcsoport kettéválasztását, mely lépéssel mintegy közelítettek volna a pesti bölcsészkaron vagy a kolozsvári természettudományi karon uralkodó tanszéki rendszerhez. 1893-tól az igazgatónak külön zárójelentést kellett írnia a polgári képzésről, 1894-től külön felügyelő bizottságot szerveztek a polgáris képzés ellenőrzésére, végül különvált a tantestület, csak a pedagógia és a mezőgazdaság tanára maradt közös – azaz a polgári iskolai képzőben szaktudományokat tanítókkal szemben inkább lehetett akadémiai kívánságokat megfogalmazni.

Mindezzel együtt a visszaminősülés jegyei folytatódtak. A Pedagógium tanítóképzőktől való különbözését mutatta, hogy nem tagolódott be a tanügyigazgatás alá, hanem, hasonlóan más felsőoktatási intézményekhez, a minisztérium felügyelte azt. 1895-ben a budapesti tanfelügyelő alá tagolták be – hasonlatossá tették tehát az összes többi tanítóképző intézethez.

Mindezen jelenségek hatására – s Wlassics miniszter, valamint *Berzeviczy* államtitkár támogatását maga mögött tudva – néhány szakember magán az 1896-os második tanügyi kongresszuson szállt síkra amellett, hogy a polgári iskolák tanítóinak képzése az egyetemre bízandó. (vö.: *Felkai*, 1998)

Perjéssy László (kereskedelmi iskolai érdekkörhöz tartozó egyesületi alelnök) a hétosztályos polgári hívének mutatkozott. A tanítóképző intézet szervezését szorgalmazza az egyetemek mellett önálló intézményként – ezzel a középiskolai tanárképzés teljes analógiájának megteremtését szorgalmazta. (*Felkai*, 1983)

A kongresszus határozata nyomán a pesti egyesület egyik vezérfigurája, (a kiugrott piarista, egyetemet végzett fővárosi polgári iskolai igazgató) *Lád Károly* terjesztette elő – az Országos Közoktatási Tanács felkérésére – a részletes koncepciót, mely a képzést teljes egészében az egyetemre tette volna, ahová tanítóképzőt végzettek felvételét is lehetővé kívánta tenni, a pedagógiai képzés helyszíneként pedig az egyetem mellett szervezendő tanítóképző intézetet jelölte meg. Ellenkoncepciót – a képzés pedagógiumi keretek között tartását – a már említett Kovács János terjesztette elő. Berzeviczy államtitkár, későbbi miniszter támogatta az egyetemi képzést, de a pedagógiumi évek beszámítása mellett. (*OKITEK*, 1903. 585.; *OPITEK*, 1898. 127–158.; *MPI*, 1898. 174–176.) Az OKT teljes ülése végül is nem fogadta el a Lád-féle koncepciót.

Az újra fellángoló vitában az udvarhelyi polgári iskolai kör – nyilván nem véletlenül Gyertyánffy szülőhelyének környéke – próbált meg kompromisszumot létesíteni: végezzenek a polgári iskolai tanítójelöltek egyetemet, de a pedagógiai képzésük ne külön egyetemi tanítóképző intézet, hanem a Pedagógium feladata legyen.

A pedagógiumi képzésnek váratlan szövetségese támadt *Heinrich Gusztáv* irodalomtörténész-akadémikus Pedagógiai Társaság-elnök, OKT-alelnök személyében. (vö: *Lányi*, 1992) Heinrich az egyetem képviseletében tiltakozott ugyanis a középiskolai végzettséggel nem rendelkezők felvétele ellen. (*OKITEK*, 1901. 238.)

Látható: a két célt, a tanítók felvételét az egyetemre és a polgári iskolai képzés egyetemre vitelét egyszerűen nem lehetett összekötni. (*OPITEK*, 1899. 122., 211., 241.) Ezt *Baranyai Gyula* – maga is tanítóképzős hátterű természetrajztanítás-metodikai szakíró – ismeri fel legvilágosabban: „ha a polgári iskolai tanitók az egyetemen képeztetnének, egyúttal elzáratnék az út az okl. elemi iskolai tanítók elől" (*OPITEK*, 1901. 218.) épp ezért ő a paedagógiumi képzés fenntartásának hive. (*OPITEK*, 1897. 352.)

Igy a paedagógium fejlesztése irányába indultak el az újabb törekvések: „vissza"- állítani az intézmény felsőfokú státuszát stb.

Az intézményt ismét kivették a tanfelügyelő alól és 1897-ben a férfiak, 1898-ban a nők képzőjét *Pauer Imre* volt gimnáziumigazgató, ezidőben egyetemi filozófiaprofesszor kurátorságának rendelték alá. Pauer – a jogakadémiai kérdés szakértőjeként – a nem egyetemi szintű felsőoktatás sajátos világához értett, s mint lélektanprofesszor nyilván a tanítóképzés világától sem volt idegen.

A polgáris képzés intézményen belüli elkülönülését az tette lehetővé, hogy Gyertyánffy helyére 1899-ben Kiss Áron lépett, aki sokkal kevésbé volt elkötelezett az egy intézmény-egy tantestület elvnek. (Bár utólag Gyerttyánffy is úgy nyilatkozott, hogy ő az intézményen belüli elkülönítés híve volt.)

A képző tehát új szabályzatot kap, egy országos vizsgabizottsággal, melynek élén Pauer áll. Két szakcsoportra képesítenek, s már felmerült a harmadik is. (*OPITEK*, 1899. 257.)

Az 1901-es tantervmódosítás közelebb vitte a képzőt a középiskolai tanítóképzéshez:

– a filozófiatörténetet mindenki számára kötelezővé tették;

– a magyar irodalomtörténetet mindenki számára két évre kötelezővé tették, mégpedig a korábbi stilisztika helyett;

– a francia nyelvet fakultatívként megjelenítették;

– az egyetemes történetet a magyar történelemmel kapcsolatban tanították, követvén a középiskolai elvet;

– a földrajzot a csillagászat és fizika felől közelítették a honi földrajzhoz;

– matematikából felvették a polgáriban nyilvánvalón nem szükséges differenciál- és integrálszámításokat;

– a laboratóriumi gyakorlatokat minden természettudománnyal kapcsolatban bevezették. (*OPITEK*, 1901. 139.)

1902-ben új vizsgaszabályzat is napvilágot látott, mely hangsúlyozta a szakirányú specializációt, például azzal, hogy a társadalomtudományi szakcsoportban némettanításra is szóló, vagy anélküli képesítést lehetett szerezni, hogy külön képesítést lehetett szerezni nyelvekből, énekből, tornából azoknak, akiknek már volt valamilyen főszakjuk.

A képesítő vizsgálat alá bocsátásnak – az eddigi gyakorlattal ellentétben – nem lehettek alanyai, akik érettségi után gyakorlati tanítást végeztek, vagy más intézményben tanultak, tehát nem jártak paedagógiumba. „Ennek célja az volt, hogy a polgári iskolai képesítés ne váljon az egyetemen gyengén teljesitők mentsvárává." (*OPITEK*, 1902. 185.)

Furcsa mód a színvonal emeléséért és az akadémiai értékek bevezetéséért a Paedagógium vezérkara cserébe a kisebb átjárhatóságot kapta. A megoldás továbbra sem elégítette ki az ellenséges érdekeltségű tanítói csoportokat. Noha a két egyesület még a kilencvenes években egyesült, továbbra is voltak, akik egyetemi képzést kívántak, mellé rendelt képzőintézettel.

Az egyesület egyik új törekvése is alátámasztotta ezt az álláspontot. Lád Károly és munkatársai folyamatos erőfeszítéseket tettek azért, hogy a polgári iskolai tanítók (pontosabban ekkor már címváltozás elérése után: tanárok) sorkatonai szolgálatuk idején megkapják a kedvezményes, úgynevezett „önkéntesi" státuszt. Lád a HM-mel folytatott tárgyalások során azt érzékelte, hogy nincs lehetőség egyetemi képzés nélkül az önkéntesség megszerezésére.

Az egykori budai egyesület érdekköre továbbra is a Pedagógiumban gondolkodott, annak továbbfejlesztését tűzte ki célul. Az egyesület ellentmondásos viselkedését az elitek megosztottságán túl magának a polgári iskolai tanárságnak a megosztottsága is okozta.

A társadalomtudományokat tanító tanároknak negyede középiskolai tanári diplomával rendelkezett – ezen belül azonban az állami szektorban csak tizedüket jellemzi ez, ezzel szemben a községi/városi/fővárosi szektort az egyharmados, a néhány magán- és felekezeti intézményt pedig közel kétharmados arány jellemzi. A lányiskolákban a számok lényegesen kisebbek, hiszen a bölcsészkari tanárnőképzés csak ekkoriban indult be, úgyhogy legfeljebb külföldön diplomázott hölgyekről lehet szó.

A természettudományi szakágazatban viszont a tanárok hetede van képesítve középiskolára, ami az államnál egyhuszados arány – ezzel szemben a városi szektorban egyötödös, a felekezetiekben harmados. Az elemi iskolai képesítésűek aránya az állami szektorban a legalacsonyabb, a képesítés nélkülieké viszont a városiban.

Ugyanakkor az sem érdektelen körülmény, hogy számos polgári iskolai képzettségű tanár máshol tanított. Míg tehát a polgáriban 1671-en tanítottak, addig az elemi iskolában 163-en (*MSK*, 31. 144., 373., 437.), 390-en pedig inasiskolában. 26-an a felsőnépiskolában, 228-an képzőintézetekben tanítottak. Ezt – igaz két tanévvel korábbi adatok szerint – kiegészíti a középiskolai szektor is: a felsőbb leányiskolák tanárainak 37,3 százaléka – 159 fő –, a felsőkereskedelmik tanárainak 25,3 százaléka – azaz 102 fő – rendelkezett polgári iskolai tanítóképzős végzettséggel. (*OPITEK*, 1901. 272.)

Összességében az oktatásügyben működő polgári iskolai végzettségű tanároknak csak mindössze kétharmada működött polgári iskolai tanárként. Arról pedig nincsen számadatunk, hogy hányan dolgoztak a középiskolai szférán kívül.

A polgári iskolai képzés és az egyetemi képzés integrációjának abban a speciális helyzetben volt esélye, amikor a kilencvenes évek magyar kormányzatai a polgári iskolát az

alsóközépiskolával egységes iskolatípussá kívánták tenni. A későbbiek során – leszámítva *Jankovich* első világháború során megfogalmazott elképzeléseit – a középiskola és polgári iskola egyenjogúsítása és kompatibilitása komolyan sosem merült fel. Különös módon, amikor a klebelsbergi törvény „középiskolaként" fogja rendezni a polgári iskola sorsát s főiskolaként a Szegedre telepítendő képző ügyét, a két iskolatípus sorsa véglegesen elválik egymástól.

Irodalom

Bollókné Panyik Ilona (1994): 125 éves a Budai Képző. *Pedagógusképzés*, 1. 281–289.
Felkai László (1983): A budapesti gyakorló gimnázium munkája és a tanárképzés története a 19. sz. második felében. In: Felkai László: *Neveléstörténeti dolgozatok a dualizmus koráról*. Tankönyvkiadó, Budapest. 263–303.
Felkai László (1998): Berzeviczy Albert, a művelődéspolitikus. *M. Ped.*, 98. 1. 27–40.
Kelemen Elemér (1993): Gönczy Pál és Pest városa. (A nagy magyar pedagógus és közoktatás-politikus születésének 175. és halálának 100. évfordulójára). *Bp. Nev.*, 29. 1. 30–43.
Kelemen Elemér (2001): A budai tanítóképző története. (1869–1999). *Bp. Nev.*, [37]. 3. 60–76.
Kelemen Elemér (1996): A magyar pedagógusképzés történeti vázlata. *Pedagógusképzés*, 1–2. 33–43.
Kelemen Elemér (1993): A pedagógusképzés hazai történetének néhány kérdése. *Pedagógusképzés*, 1. 169–187.
Kelemen Elemér (1994): A törvényjavaslattól a törvényig. Az 1868-as népoktatási törvény szövegváltozásai. *Iskolakultúra*, 4. 11–12. 112–119.
Kelemen Elemér (1994): Az iskolai oktatásügyi autonómia történetéről. *M. Ped.*, 94. 3–4. 313–321.
Kelemen Elemér (1999): Gondolatok a magyar tanítóképzés kettős évfordulóján. In: *Filozófia-művelődéstörténet*. 53–63.
Kelemen Elemér (1995): Hegymegi Kiss Áron (1845–1908) pedagógiai munkássága. *Ped. Műh.*, Nyíregyháza. 21. 5. 43–47.
Kiss Istvánné (1992): Trefort és a középiskolai tanárképzés. *Új Ped. Szemle*, 42. 2. 67–73.
Ladányi Andor (1992): A középiskolai tanárképzés történetének fő vonásai. *Új Ped. Szemle*, 42. 2. 54–66.
Lányi Andrásné (1992): A Magyar Paedagogiai Társaság és az Országos Közoktatási Tanács kapcsolata. *Új Ped. Szle.*, 42. . 4. 64–74.
Mann Miklós (1995): Az oktatásügy fejlődése a főváros megalakulása utáni évtizedben. *Bp. Nev.*, 31. 4. 30–35.
Mann Miklós (1995): Az oktatásügy helyzete a főváros megalakulásakor. *Bp. Nev.*, 31. 2. 21–28.
Mann Miklós (1992): Eötvös és Pauler. Az első kultuszminiszterek a dualizmus korában. *Tanárk. Tud.*, 7. 4–36.
Mann Miklós (1993): Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus első évtizedeiben. *Iskolakultúra*, 3. 15–16. 78–86.
Nagy Mária (2001): Önbecsület, tudásvágy. Viták a Néptanítók Lapja 1901-es évfolyamában. *Iskolakultúra*, 11. 11. 20–32.
Németh András – Pukánszky Béla (1997): Paradigmatikus irányzatok a magyar neveléstudomány fejlődéstörténetében. *M. Ped.*, 97. 3–4. 303–317.
Németh András (2001): A pedagógia egyetemi tudomány jellegének kialakulása és intézményesülése a pesti egyetemen. *M. Ped.*, 101. 2. 213–238
Németh András (1996): Az általános iskolai tanárképzés története. *Pedagógusképzés*, 1–2. 83–97.
Pukánszky Béla (1999): Gyermeknevelési elképzelések a 19. században. *Műhely*, Győr. 22. 5–6. 169–174.
Sáfrán Györgyi (1942): *Zirzen Janka és az egységes magyar nőnevelés kezdete*. Szeged.
Szabolcs Éva (2002): A gyermektanulmányi szemléletmód megjelenése a magyar pedagógiai sajtóban. 1890–1906. *Iskolakultúra*, 12. 3. 33–38.
Szebenyi Péter (1992): Tankönyvválasztás – tankönyvjóváhagyás. *Új Ped. Szemle*, 42. 7–8. 23–34.
Tóth Gábor (1996): A polgári iskolai és a tanítóképző-intézeti tanárképzés helye a magyar közoktatás történetében. *Pedagógusképzés*, 1–2. 70–82.
Tóth Gábor (1994): A tanítóképző intézeti rajztanárképzés. *M. Ped.*, 94. 3–4. 275–291.
Tóth Gábor (2000): Gyertyánffy István (1834–1930). *Pedagógusképzés*, 1–2. 288–299.
Tóth Lőrincz (1888): *Emlékbeszéd Tanárky Gedeon felett*. Budapest.
Wlassics Gyula (1918): Bevezetés. In: *Csengery Antal: Hátrahagyott iratai és feljegyzései*. Budapest.